

Дейнеко Л.В.

*д.е.н., проф., зав.відділом проблем розвитку
продовольчого комплексу та споживчого ринку*

Троян В.Л.

*к.е.н., ст.н.с., провідний науковий співробітник
відділу комплексного розвитку продуктивних сил*

Шелудько Е.І.

*к.е.н., старший науковий співробітник відділу
проблем розвитку продовольчого комплексу та споживчого ринку
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України*

ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ ВИХОДУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРА З КРИЗИ

У статті розглядаються питання пошуку шляхів виходу агропродовольчого сектора з кризової ситуації, пов'язані із визначенням стратегічних напрямів розвитку агропродовольчої системи країни, створенням ефективних механізмів реалізації інноваційної політики у агропродовольчому секторі економіки, обґрунтуванням ключової ролі держави у комплексному вирішенні проблем інвестиційно-інноваційного розвитку в період адаптації національного господарства країни до сучасних ринкових умов.

Ключові слова: агропродовольчий сектор, кризова ситуація, інноваційно-інвестиційний розвиток.

Агропродовольчий сектор України є найкрупнішим сектором економіки держави, який сьогодні, як і інші сфери національного господарства, знаходиться під впливом системної кризи. Кризова ситуація в агропродовольчому секторі значною мірою зумовила низьку затребуваність науково-технічних досягнень у виробництві, знизила вплив науково-технічного прогресу на його розвиток. Специфіка нинішньої ситуації полягає у тому, що в країні є значні фундаментальні і технологічні нароби, унікальна науково-виробнича база і висококваліфіковані кадри. Проте існує вкрай низька мотивація до реалізації наукових досягнень у виробництво та інші сфери діяльності, зумовлена у першу чергу «всиханням» джерел фінансування процесів створення та реалізації науково-дослідницьких розробок, незбалансованістю самої інноваційної системи та низькою сприйнятливістю до інновацій підприємницького сектора через не надто високу їх прибутковість.

Шляхи до подолання тривалої кризи пролягають тільки через реалізацію ефективної інноваційної політики, як важеля, за допомогою якого належить спинити спад у агропродовольчому секторі економіки, забезпечити його структурну перебудову і наситити ринок різноманітною конкурентоздатною продукцією. Тільки за допомогою інвестиційно-інноваційного підходу можна розірвати пута виробничих, ресурсних, технологічних обмежень, закласти таку модель аграрної економіки, яка послужить основою для майбутнього економічного зростання.

Розглянуті у статті питання входять до кола наукових інтересів та досліджень відомих вітчизняних та російських науковців О.Алтухова, О.Амоші, В.Геєця, В.Гончарова, О.Гордєєва, Б.Данилишина, М.Дем'яненка, М.Бутка, П.Саблука, А.Лисецького, Б.Панасюка, О.Пасхавера, В.Чижової, Л.Чернюк, М.Чумаченка, А.Чухна, В.Юрчишина, науковий доробок яких складає теоретичний фундамент для розроблення заходів з формування ефективного механізму реалізації інноваційної політики щодо сталого розвитку агропродовольчої системи держави. Завданням даної публікації є визначення основних напрямів інноваційного розвитку агропродовольчого сектору економіки в сучасних трансформаційних умовах та пошук шляхів виходу його з кризи.

У цих умовах необхідний перегляд стратегічних напрямів розвитку агропродовольчого сектору країни і механізмів їх реалізації. Нова стратегічна спрямовуюча повинна поєднувати в собі як активне державне регулювання, так і ринкові механізми саморегуляції. Основним чинником подолання економічної кризи і виходу на траєкторію стійкого економічного зростання в сучасних умовах повинен стати науково-технічний прогрес, який неможливий без проведення активної інноваційної політики.

Для проведення активної інноваційної політики у агропродовольчій сфері потрібне вживання неординарних заходів, насамперед, що стосується вдосконалення системи державних інвестицій, кредитної і податкової політики, позабюджетного фінансування.

Крім того, необхідно здійснювати цілеспрямовані заходи, які сприяють розвитку підприємницького середовища, створенню і розвитку системи комерційних форм взаємодії науки і виробництва шляхом інтеграції галузевих інститутів із крупними промисловими й фінансовими структурами. Тобто, активізація інноваційної діяльності вимагає, з одного боку, державного управління і координації дій всіх її суб'єктів, з іншого – інтеграції всіх зацікавлених структур в реалізації інновацій, залучення інвестицій, створення умов, що сприяють інноваційному процесу і впровадженню досягнень науки і техніки в економіку країни.

На сьогоднішній день ще не склалися дієві ринкові механізми регулювання інноваційної діяльності, не сформована і ефективна система державного регулювання і

підтримки інновацій в економіці. Основні труднощі в реалізації інноваційного потенціалу аграрної науки пов'язані з браком власних коштів у організацій, обмеженістю бюджетного і позабюджетного фінансування, зокрема позикових і залучених засобів.

Сучасна система управління інноваційними процесами у галузі має свої недоліки, серед яких: збільшення термінів впровадження науково-технологічних розробок, подорожчання інноваційної діяльності, низька окупність вкладених інвестицій у інноваційну діяльність у аграрному секторі та зростання абсолютних витрат при веденні такої діяльності суб'єктами господарювання. Зростає потреба у відновленні найбільш ефективних та появі нових інструментів, механізмів та методів управління інноваційними процесами. Одним із таких заходів є організація інноваційної діяльності, що орієнтується на регіональні особливості і потреби у інноваціях, які визначають пріоритетні напрями розвитку продовольчого комплексу взагалі та його складових зокрема. Завдання ж держави полягає в розробці механізмів і інструментів для стимулювання залучення фінансових ресурсів у формі інвестицій в регіональний продовольчий комплекс, в підтримці соціальної сфери і розвитку інфраструктури.

Сучасний розвиток суспільства є тісно пов'язаним з перспективним розвитком інформаційних технологій та здійсненням інноваційного прориву у багатьох високорозвинених промислових галузях економіки, до яких певним чином можна віднести і харчову промисловість. Саме ці тенденції і призвели до того, що наукові знання, кваліфікація перетворюються у найцінніший капітал, від ступеню оволодіння яким залежить конкурентна міць національної економіки. У постіндустріальних, інформаційних спільнотах, у новій економіці, заснованій на знаннях, висококваліфіковані кадри вирішують ключові питання, відіграють значну політико-економічну та соціальну роль і стають товаром, що користується високим попитом на ринку праці. Слід зазначити, що харчова та переробна галузь продовольчого комплексу України має значні перспективи розвитку, враховуючи її виробничий й кадровий потенціал та ситуацію на світових ринках продовольства. Особливістю харчо-промислового комплексу України є наявність середніх і великих підприємств, що дає можливість організувати високотехнологічне виробництво, сприятливий інвестиційний клімат галузі, що полегшує вирішення питання залучення іноземного капіталу та забезпечує умови його ефективного використання.

Об'єктивна необхідність інноваційного перетворення виробничого потенціалу галузі обумовлена, насамперед, недостатньою конкурентоспроможністю вітчизняних товарів для виходу на світові ринки. Інноваційна діяльність переважно орієнтована на вітчизняного споживача. Головними цілями інноваційної діяльності можна вважати розширення асортименту продукції, покращання її якості, організацію розвинутого таропакувального

господарства, створення нових ринків збуту та збереження традиційних ринків в Україні. Проте не виконується така важлива задача впровадження інновацій, як забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції, що дозволив би завоювати нові зовнішні ринки збуту.

Для забезпечення інноваційного розвитку харчової промисловості, який передбачає безперервну розробку, освоєння виробництва і виведення на ринок нових видів продукції, необхідно створити дієвий механізм інвестування технологічних змін. Розглядаючи вітчизняного споживача як первинного суб'єкта формування джерел власних інвестиційних ресурсів підприємств, слід спрямовувати першочергові зусилля на підвищення рівня платоспроможності населення. Сприяти підвищенню купівельної спроможності населення і збільшенню споживчого попиту на продукцію харчової промисловості, і, як наслідок, створити умови для збільшення обсягів виробництва і, відповідно, збільшення маси прибутку, який отримують підприємства галузі, можливо за рахунок скорочення рівня ставок непрямих податків, зокрема зниження рівня податку на додану вартість на продовольчі товари.

Розв'язання інвестиційної проблеми шляхом залучення широкого кола джерел інвестування є важливою передумовою відновлення та прискорення розвитку харчової промисловості. В існуючих умовах необхідно здійснити відповідні заходи на законодавчому та виконавчому рівнях, що сприяли б реальному прискоренню вирішення науково-технічних проблем агропродовольчої сфери. Взагалі, необхідною умовою, без якої не можна забезпечити інноваційний прорив як державних підприємств, так і підприємницьких структур інших форм власності, є інвестиційна підтримка інновацій з боку держави, особливий режим для нововведень, страхування ризиків, створення венчурних фондів, удосконалення інноваційної інфраструктури.

Сучасні погляди на розвиток інфраструктурної сфери продовольчого комплексу невід'ємні від усвідомлення поняття якості та безпечності продукції. У сучасних умовах розвитку продовольчого ринку постійно зростають вимоги до якості продукції, що виробляється, та засобів її контролю. Контроль за безпекою продукції галузі ускладнюється інколи через постачання для неї вже забрудненої сільськогосподарської сировини і матеріалів та стримується відсутністю коштів для впровадження сучасних технологічних заходів. Тому важливим напрямком інноваційного розвитку галузі є розробка приладів контролю та вимірювання, технологій вмісту генетично модифікованих організмів у продуктах харчування та впровадження організаційних інновацій щодо запровадження систем управління якістю продукції.

Важливою науково-технічною передумовою подальшого інноваційного розвитку галузі є сертифікація сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, через яку можна ефективно визначити якість продукції, забезпечити ретельний контроль за дотриманням екологічних та економічних вимог до продукції, підвищити конкурентоспроможність виробів. Важливим також є створення умов для забезпечення контролю якості харчової продукції у відповідності з європейською практикою через законодавчо закріплену відповідальність виробника (постачальника, імпортера) за введення в обіг неякісної продукції; наявність закону про ринковий нагляд; приведення вітчизняного законодавства у відповідність з європейськими регламентами.

Чинна нормативно-правова база у сфері технічного регулювання, що не відповідає основним положенням законодавства ЄС та Угоді про технічні бар'єри в торгівлі СОТ, створює невиправдані перешкоди на шляху розвитку підприємництва в Україні, гальмує підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів та інтеграційні процеси входження України у світову економіку, ускладнює торгівлю із зарубіжними партнерами.

Дуже складною проблемою для України також є наявність значного сектору тіньової економіки. Одним із дієвих інструментів боротьби з тіньовою економікою є система технічного регулювання та споживчої політики. Зважаючи на це, необхідним є внесення змін до чинного законодавства у цій сфері та створення й забезпечення ефективного функціонування трансформованої на європейських засадах національної системи якості (стандартизація, метрологія, оцінка відповідності, управління якістю, ринковий нагляд, захист прав споживачів).

Не менш важливим з точки зору якісного інфраструктурного забезпечення харчової промисловості є впровадження в Україні систем управління якістю продукції, що необхідні для сертифікації на відповідність стандартам серії ISO. Найбільший відсоток систем управління якістю (81,8%) запроваджуються на підприємствах, що виробляють медичну техніку, вимірювальні засоби. Проте, слід зазначити, що підприємства із виробництва харчових продуктів ще недостатньо гармонійно взаємодіють із існуючою системою технічного регулювання. При цьому відсутність належної лабораторно-технічної бази здатна звести нанівець всі зусилля з забезпечення безпеки продовольчої продукції навіть за умов вдосконалення нормативної бази та продовольчого законодавства.

Відчувають брак належного технічного забезпечення не тільки державні органи, які, згідно Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» мають здійснювати контроль за якістю продовольчої сировини і готової харчової продукції, але й самі підприємства. Малі підприємства харчової промисловості, які сьогодні виробляють понад 2% продукції галузі практично позбавлені відповідної інфраструктури і

неспроможні належним чином контролювати якість та безпеку як сировини, яку вони використовують, так і готової продукції. Питання виробничого лабораторного контролю не мають належного вирішення і на більшості середніх підприємств, що виробляють значну частку продукції. Фактично неконтрольованим є використання різного роду домішок, в тому числі імпортних стабілізаторів, консервантів, емульгаторів, наповнювачів, барвників, ароматизаторів тощо в м'ясній, молочній, хлібопекарській, пивоварній, кондитерській промисловості та у виробництві безалкогольних напоїв. Лише незначна частка підприємств оснащена необхідним обладнанням, що дозволяє освоювати методики, які спроможні визначити весь спектр показників, що нормуються ДОСТАми та санітарними правилами. Найгостріша потреба існує в хроматографах, приладах радіаційного контролю, стандартних зразках, відсутнє технічне забезпечення для освоєння сучасних методик визначення гістаміну, отрутохімікатів, нітрозаміну. За відсутності належним чином оснащеної лабораторії харчове підприємство не має можливості дослідити за повним переліком показників безпечності сировину з метою виявлення невідповідності та компенсації її в процесі обробки. Замовлення ж досліджень в інших лабораторіях здорожчує продукцію і знижує її конкурентоспроможність.

Розвиток виробничої інфраструктури харчової промисловості вимагає насамперед підвищення енергоефективності, зокрема заміни застарілого обладнання, що використовується у першу чергу для загальнопромислових потреб – котельних, систем опалення та вентиляції, систем виробництва та використання стиснутого повітря, систем освітлення, холодильних установок та ін. Крім того, велике значення для удосконалення інфраструктурного забезпечення продовольчого комплексу мають такі напрямки:

1) забезпечення модернізації допоміжних, сервісних та інших виробництв і служб, від яких залежить ефективність основного виробництва (мережі та об'єкти електро-, газо-, тепло- і водозабезпечення, каналізації і очисних споруд, транспортні цехи, технологічні автомобільні і залізничні шляхи, холодильне і складське господарство);

2) прискорення переходу галузей вітчизняного машинобудування для ПК на виробництво обладнання, приладів контролю та вимірювання, яка б забезпечувала випуск продуктів харчування, що повністю відповідають європейським стандартам і вимогам до якості та екологічної безпеки продовольства, та недопущення забруднення довкілля відходами підприємств харчової промисловості задля практичного забезпечення прискорення пристосування існуючої стандартної бази у сфері виробництва та перероблення харчової сировини до вимог міжнародних та європейських стандартів;

3) створення лабораторій та центрів з контролю якості та безпечності загального користування, щоб уможливити випуск продукції належної якості для малих та середніх підприємств харчової промисловості.

Інноваційний розвиток харчової промисловості повинен забезпечуватися державною підтримкою вітчизняного високотехнологічного і науковомісткого секторів економіки, що працюють на вирішення проблеми продовольчої безпеки. Однією з ефективних форм розвитку науково-технічного прогресу в харчовій промисловості є застосування системи державних, галузевих і регіональних програм, які передбачають здійснення науково-дослідних розробок, створення інноваційної продукції, організацію інноваційної діяльності і впровадження науково-технічних досягнень у виробництво. Насамперед, це повинна бути державна програма створення нової техніки для впровадження прогресивних ресурсощадних і екологічнобезпечних технологій. Одночасно необхідно створити програми метрологічного забезпечення харчової промисловості, в першу чергу, створення приладів та лабораторій для контролю показників безпеки і якості сировини і продуктів харчування.

Вочевидь, що у вирішенні вищезазначених проблем активну роль повинна відігравати держава, визначивши серед першочергових завдань розробку комплексної програми інноваційного розвитку галузі, зі встановленням пріоритетів та запровадженням системи заходів прямого і непрямого регулювання. Щоб інноваційний розвиток агропродовольчого сектору відповідав своєму призначенню і виправдовував надії, що покладаються на нього, потрібне вирішення цілого комплексу завдань:

- формування комплексу взаємопов'язаних галузевих інвестиційно-інноваційних програм і проектів, що забезпечуватимуть реалізацію ідеї по усьому ланцюжку: від фундаментальних досліджень до освоєння інноваційних ринкових ніш;

- забезпечення наукової і науково-технічної сфери фінансовими і матеріальними ресурсами. Найважливішу роль у вирішенні питань фінансування різних проектів повинно відігравати державно-приватне партнерство, покликане встановити стійкі зв'язки між наукою й ринком, забезпечити комерціалізацію результатів досліджень і розробок;

- створення інституційного середовища для здійснення і впровадження інновацій. На своєчасність впровадження результатів наукових досліджень впливатиме формування спеціалізованих організацій у вигляді загальнодержавних і регіональних галузевих інвестиційно-інноваційних фондів, технологічних і науково-освітніх сполучень і інших структур, удосконалення відповідних законотворчих норм. До складу інституційного середовища повинні також увійти інформаційно-аналітична система і система методологічного забезпечення, що надають повний спектр інформації, рекомендацій і вказівок суб'єктам інноваційного процесу;

- створення конкурентоздатних центрів знань шляхом об'єднання агроуніверситетів і науково-дослідних організацій з метою встановлення гнучкої, швидкої і плідної співпраці за різними напрямками інноваційної діяльності;
- визначення системи стимулювання у сфері створення і розповсюдження інновацій;
- посилення ролі суб'єктів аграрного підприємництва в інноваційному процесі, стимулювання впровадження розробок у виробництво шляхом розширення доступності фінансових ресурсів, зниження податкового навантаження і інших стабілізаторів;
- формування системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, необхідних для реалізації конкретних інноваційних програм і проектів, а також держслужбовців, що займаються регулюванням інноваційного процесу;
- забезпечення контролю за використанням інновацій з метою визначення їх затребуваності і відповідності екологічним, технічним і іншим вимогам;
- визначення форми участі держави в контролі і управлінні інноваціями і інноваційними проектами;
- розроблення методів обліку впливу інновацій на соціально-економічні параметри аграрної системи.

При постановці таких різноспрямованих завдань, пов'язаних з переходом на інноваційний шлях структурного перетворення агропродовольчого сектору економіки, необхідно звернути найсерйознішу увагу на комплексність і системність їх вирішення, на тісний взаємозв'язок із світовими проблемами пошуку виходів із кризи економік інших країн. В умовах глобалізації, коли склалися загальнопланетарні основи розвитку людського співтовариства, не можна долати кризи – будь то світова або національна, - не створюючи відповідних міжнародних механізмів. Основним вектором світового розвитку і вирішальною умовою диверсифікації економіки, рівно як і попередження нових криз, самостійного незалежного розвитку держав є вироблення міжнародного механізму підтримки інноваційної модернізації.

DEJNEKO L.V., TROYAN V.L., SHELUDKO E.I. INNOVATIVE WAY OF OUTPUT OF AGROPROVISION SECTOR FROM CRISIS.

In the article the questions of search ways recovery of agro- provision sector from a crisis situation are examined, related to the definition strategic directions of the agro-provision system of country, creation of effective mechanisms of realization of innovative policy in the agro-provision sector of economy, the argumentation of key role of the state in the complex decision of problems of investment-innovative development in the period of adaptation of national economy of country according to the modern markets conditions.

Keywords: agro-provision sector, crisis situation, investment-innovative development.

**ДЕЙНЕКО Л.В., ТРОЯН В.Л., ШЕЛУДЬКО Е.И. ИННОВАЦИОННЫЙ ПУТЬ
ВЫХОДА АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО СЕКТОРА ИЗ КРИЗИСА.**

В статье рассматриваются вопросы поиска путей выхода агропродовольственного сектора из кризисной ситуации, связанные с определением стратегических направлений развития агропродовольственной системы страны, созданием эффективных механизмов реализации инновационной политики в агропродовольственном секторе экономики, обоснованием ключевой роли государства в комплексном решении проблем инвестиционно-инновационного развития в период адаптации национального хозяйства страны к современным рыночным условиям.

Ключевые слова: агропродовольственный сектор, кризисная ситуация, инновационно-инвестиционное развитие.